

Suomen sana *pusero*.

Liiankin helposti pyrkii unohtumaan, että JOHANNES NEUHAUS kirjassaan *Kleine finnische Grammatik* (1. painos 1908, 2. painos 1919) mm. esittää joukon suomalaisten sanojen jonkin verran summittaisia etymologioita, joista monet tosin ovat harhaan osuneita, mutta toiset hyvinkin varteenotettavia ja edelleenkehittelyn arvoisia.

Näiden jälkimmäisten joukkoon kuuluu kirjan 2. painoksessa sivulla 156 esiintyvä, ilman sen enempiä perusteluita suoritettu suomen sanan *pusero* yhdistäminen alasaksan *bus(s)erun* sanaan. Se ei sinänsä paljoa sano eikä myöskään anna oikeata kuvaa suomalaisen sanan historiasta, mutta sikäli uskon Neuhausin olevan oikeassa, että nämä sanat todella ovat tekemisissä toistensa kanssa, vaikkakaan eivät välittömästi.

Alasaksan *bus(s)erūn* 'Überhemd für Schiffer und Arbeiter' ei ole mikään alkuperäisesti saksalainen sana, vaan se on alasaksaan kulkeutunut hollannin kielestä, missä se esiintyy muodoissa *boezeroen* (äänn. *būzerūn*), *buzeron*, *bazeron*, *barzeloen* 'Bluse, Arbeiterhemd'. Sinnekin sana on uudella ajalla, jonka ensimmäisellä vuosisadalla se siellä ainakin vielä näyttää olleen tuntematon, lainautunut ranskan kielestä, missä *bourgeron* tänäkin päivänä on käytännössä merkityksessä 'työmiehen tai sotilaan pusero'. Juuri hollantilaiseen kielialueeseen rajoittuvassa Pikardian murteessa tavataan muoto *bougeron* 'pusero' (vrt. Hécart, *Dictionnaire rouchi-français*), joka miltei täsmälleen vastaa hollantilaista.

Sieltä käsin sana on siis lähtenyt liikkeelle kotiutuakseen aluksi hollannin kieleen. Hollannista muodostui sitten se keskus, josta tämä kulkusana säteili eri tahoille ilmeisestikin merenkulun ja kaupan varassa. Joko alasaksan välityksellä tai suoraan se tunkeutuu sieltä Skandinavian kieliin: ruotsissa se esiintyy muodossa *bussaron(g)*, *bussaronger*, *busserund* v:sta 1769 alkaen merkityksissä 'sjömansbyxor' (vanhin esiintymä), 'sjömansblus'; tanskassa muodossa *busseronne* v:sta 1793 alkaen 'pusero' ja norjassa muodossa *busserull* 'pusero'; ilmeisesti ruotsissakin merkitys alkuaan on ollut 'pusero', josta 'pusero sekä housut' ja siitä edelleen 'housut'.

Suoraan Hollannista käsin tämä sana on, kuten sekä C. C. Uhlenbeck (*Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur XIX* [1894] s. 517) että R. van der Meulen (*De Hollandsche Zee- en Scheepstermen in het Russisch* [Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam. Afd. Letterkunde. Nieuwe Reeks, Deel X N:o 2; 1909] s. 40 ja *Tijdschrift voor nederlandsche Taal- en Letterkunde XXIX* [1910] s. 250 —) arvelevat, kulkeutunut venäjän kieleen, missä muoto

бузурунка 'фуфайка' (vrt. Dal I 337) on todettu Arkangelin ja Aunuksen murteissa; venäläisen muodon päätte *-ka* selittyy vaivatta sikäläiseksi diminutiivipäätteeksi.

Sanakirjasäätiön hyväntahtoisesti käytettäväkseni antaman arkistotekstien nojalla voi muodostaa itselleen kuvan *pusero* sanan ja sen rinnakkaismuotojen sekä muunnosten levinneisyydestä suomen kielen alueella. — Paitsi muotoa *pusero*, joka ilmeisesti usein yleiskielestä on levinnyt murteisiin, tavataan muodot *puseronki* (myös Lönnrot II 284), *pusero*, *pusuri*, *pusupaita*, *pusapaita*, *pusurikka*, *pusurunkka*, *pusrokki*, *pusakka*. Merkitys vaihtelee jonkin verran, mutta tässä yhteydessä riittää toteamus, että se yleensä on 'miehen tai naisen puserontapainen vaatekappale'. Tämän rinnalla esiintyy *pusuri* Karviolla eräänlaisen kalantutkimuksen merkityksessä, joka päättäen asianomaiseen lippuun tehdystä piirroksesta (I. Kohtamäki) saattaa olla 'pusero' merkityksestä kehittyneet. Verbin *pusertaa* juurta on sen sijaan nähtävästi Hirvensalmella ym. tavattu *pusero(t)* 'oluesta haaritut humalat', 'kaljan käytechumalat'. Samaan yhteyteen kuulunee myös Kuolemajärvellä todettu *pusero* 'kokoon puserrettu vaatemyttyrä pesun jälkeen' sekä *pusero* 'käteen puserrettu kappale, kourallinen', joiden esiintymisalueeksi on merkitty Lemi (V. Ruoppila). Säkkijärvellä tavattu *pusero* 'pieni pussi' saattaa olla kansanetymologisen kontaminaation tulos, jonka lähtökohtana on *pusero* 'naisten nuttu', mutta joka on käsitetty *pussi* sanan diminutiivimuodoksi. Isonkyrön *pusrokki* taasen tuntuu olevan *puseronki* muodon muunnos. Oravaisten *pusakka* 'rohdimmekko' ja Kuortaneen *työpusakka* saattavat olla *pusero* muodosta välittömästi johtuneita, mutta mahdollista on myös, että ne ovat tekemisissä mruotsin *posi*, *pusi* sanan suomeen lainautuneen muodon *pusa* 'sacculus' (vrt. Streng, Nuoremmat ruotsal. lainasanat s. 173) kanssa, joka esiintyy jo Agricolalla (vrt. myös Lönnrot II 284).

Mielenkiintoinen differentioituminen on tapahtunut dubletissa *pusuri* — *pusero*, joista edellinen Ruovedellä tarkoittaa miesten, jälkimmäinen naisten vaatekappaletta. Sen sijaan esim. Limingalla *pusero* tavallisesti on miesten, vain harvoin naisten vaatekappale.

Suomeen on sanan *pusero*, *pusaro*, *puseronki* ilmeisesti välittänyt ruotsin kieli. Eräistä Pohjanmaan esiintymistä on tämän todennyt T. E. Karsten (Finnar och germaner [Folkmålsstudier 1944] s. 413 s.v. *pusuri*), joka yhdistää suom. muodon *pusaro* ruots. naapurimuotoon (*bussarong*,) *buserón*, *bwsarón* jne. ja suom. *pusuri* muodon naapurimurteiden *bwsarón* muotoon. Länsipohjan *pusaro* on ilmeisesti peräisin ruotsin *bus(s)aron(g)* muodosta. Pyhärantalainen muoto *puseronki* sen sijaan palautuu

ruotsalaiseen muotoon *bussarong* tai *busserong*. Suomalaisten *pusero* ja *puseronki* muotojen *e* on saattanut syntyä suomalaisten suussa, jos lähtökohtana on ollut *a*:llinen ruotsalainen muoto. Säkkijärvellä on tavattu (V. Rikkosen muistiinpano v:lta 1928) sekä vanhentuneeksi merkitty *pusurunkka* että *pusero* 'naisten nuttu'. Edellinen on nähtävästi kulkeutunut idästä käsin ja pohjautuu ven. *брызгунка* muotoon. Päinvastaiseen suuntaan tapahtunutta lainautumista suomesta venäjään olettamasta estää se seikka, että ven. *б*, jota tässä vastaa suom. *p*, ja ven. *з*, jota vastaa suom. *s*, tuottaisivat vaikeuksia, mutta sen sijaan täsmälleen vastaavat hollantilaisia ääniteitä. Suom. *pusurunkka* muodon *p* ja *s* ovat tavanomaisen äännesubstituution tulosta. Säkkijärvellä siis itä ja länsi kohtaavat toisensa tämän ranskalais-hollantilaisen sanan kahta eri tietä kulkeutuneen muodon hahmossa.

Säkkijärven ja eräiden toisten itäsuomalaisten paikkakuntien muunnosmuodot kuten *pusupaita* ja *pusurikka* palautuvat todennäköisesti venäjältä lainautuneeseen kantamuotoon, muualla tavattavat sen sijaan ruotsalaiseen; jälkimmäisiin on toisinaan myös yllä mainittu *pusa* voinut vaikuttaa.

Sana *pusero* muunnoksineen on ilmeisesti myöhäinen laina kuten monet merkinnät sanalipuissa («nuor.», «vanhemmat eivät käytä», «uud.-aik.», «vain ompelijain kielessä» jne.) ja sen myöhäinen esiintyminen Skandinavian kielissä osoittavat.

EMIL ÖHMANN